

DIN ISTORIA STRĂVECHE A LITERATURII ROMÂNE BISERICEȘTI

Parte integrantă a învățaturii Bisericii Ortodoxe, literatura patristică s-a aflat dintru început în repertoriul fundamental al spiritualității poporului nostru, ortodox din epoca genezei sale, a reprezentat și un fenomen de cultură major, cuprins organic în ansamblul vieții lui spirituale.

Mai mult decât oricare alt capitol al literaturii noastre bisericești, scrierile patristice care au circulat în Biserica Ortodoxă Română au constituit și întâiul capitol de istorie literară în cultura scrisă românească - considerând primele manifestări în acest domeniu din epoca străromână. Prin circulația lor în fazele inițiale ale elaborării și utilizării scrisului în Biserică, cum și în cele ulterioare, ale traducerilor, transcrierilor și copierilor repetate ale textelor, apoi în faza multiplicării prin tipar, scrierile patristice au îndeplinit un rol major în istoria teologiei românești precum și în procesul fundamental al structurii literaturii române vechi, constituind un capitol de însemnătate esențială pentru istoria culturii românești.

Scrierile patristice au îndeplinit un rol de primă însemnătate în contextul specific al vieții creștine pe teritoriul țării noastre din timpurile patristice și ulterioare de la o epocă la alta, în contextul evoluției culturii teologice în istoria Bisericii Ortodoxe Române. Întemeindu-se pe elemente documentare și pe argumente mai întâi din domeniul teologiei istorice, dar și din cel al istoriei propriu-zise, al filologiei, istoriei literaturii vechi și istoriei culturii românești, urmărim să aducem contribuții și în problema; în ce măsură și în ce condiții s-au elaborat traduceri, copii și au circulat la noi aceste scrieri patristice sau au fost răspândite?

Aproape tot ce s-a scris în literatura patristică din "epoca de aur" s-a aflat în manuscrise copiate sau păstrate pe teritoriul țării noastre, în versiuni diferite: grecești, slavone, românești, continuând cu o mare parte a textelor elaborate de scriitori bisericești din secolele VI- VIII și de cei din epoca postpatristică. În epoca veche a culturii scrise românești scrierile patristice au constituit texte clasice de învățatură în general și de educație morală creștină, literatura omiletică și cea aghiografică având un mare prestigiu, prin capacitatea lor de înrăuire spirituală și morală.

Din primele secole creștine viața religioasă a străbunilor daco-romani, apoi a generațiilor ce au urmat, pe de o parte, și fenomenul istoric al etnogenezei și evoluției, pe de altă parte, s-au aflat într-un proces de întrepătrundere indestructibilă; așadar mai mult decât o interferență. Condiționările reciproce între aceste două ipostaze ale vieții poporului nostru din prima epocă a existenței sale ne-au determinat să ne referim și la spiritualitatea străbunilor geto-daci și daco-romani, precum și la rolul

hotărâtor pe care l-a avut factorul creștin-patristic în chiar procesul etnogenezei noastre.

Mutația spirituală-culturală produsă la celelalte popoare sud-est europene, săvârșită prin Ortodoxie, deci, "post-quem" față de procesul constituirii lor, capătă un aspect specific pentru poporul român prin simultaneitatea în genere a elementului daco-roman și a celui ortodox în evoluția procesului. Afară de aceasta, prin romanitatea sa etno-lingvistică, poporul român este puternic individualizat, romanitatea îi particulizează cultura, păstrând de-a lungul istoriei un caracter propriu, absolut distinct în comunitatea popoarelor ortodoxe.

Fazele evoluției istorice a poporului român s-au desfășurat ca faze ale spiritualității sale în același timp. Ortodoxia fiind un permanent factor de echilibru și continuitate, un factor de siguranță, dar și de superioară dezvoltare. Dubla influență, a Creștinismului și a romanității, a structurat evoluția spiritualității românești, în substanța căreia s-au păstrat ca elemente constitutive și străvechile valori religioase daco-getice, exprimate prin credința în nemurirea sufletului și prin concepția despre comuniunea permanentă între umanitate și divinitate.

Creștin prin geneza sa, poporul român a dovedit o sensibilitate maximă față de prezența divino-umană din persoana Domnului Iisus Hristos, receptând total revelația scripturistică.

Mărturiile despre existența unei organizații ierarhice, bisericești în spațiul carpa-to-danubiano-pontic, la noi românii, atestă că din secolele II-III încoace a fost vorba de un veritabil proces de cristalizare organizatorică, în asemenea măsură încât în secolul IV să se ajungă la înflorirea bisericească prin episcopia Tomisului. Din această epocă spațiul pontico-danubiano-carpatic este purtător de vestigii ortodoxe care ne situează la nivelul bisericesc ecumenic. Participarea episcopilor și apoi a mitropoliților tomitani la Sinoadele Ecumenice relevă în mod elocvent situația precisă a teologiei ortodoxe și a autorității spirituale din Biserica străromână; o teologie de esență scripturistică, de structură patristică, tradițională și sinodală.

Cercetând primele scrieri patristice create sau existente în circulație la noi, remarcăm aspecte specifice de manifestare a vieții creștine în spațiul românesc, aspecte a căror esență exprimă identitatea dintre viața Bisericii noastre din acest spațiu cu aceea a Bisericii Universale.

Persecuțiile patronate de împărații romani în secolele III-IV împotriva creștinilor s-au extins și în spațiul daco-roman nord și est-dunărean, de pildă: **Pătimirea sfinților Epictet și Astion**, de la cumpăna secolelor III-IV, **Pătimirea ostașului daco-roman, Dasius**, care a fost martirizat la Axiopolis - Cernavoda de astăzi - în anul 303; persecuțiile exercitate de goți în secolul IV și în acest context **Pătimirea sfântului Emilianus**, martirizat la Durostorum în anul 362, **Pătimirea Sfântului Sava**, numit "Gotul", din părțile Buzăului, care a prilejuit apariția celebrei **Scrisori a Bisericii din Goția** din anii 373-374. În continuare, scrierile episcopului Teotim al Tomisului, de la sfârșitul secolului IV și de la începutul secolului al V-lea, scrierile sfântului Ioan Cassianul, ale lui Laurențiu de Novae, Niceta Remesianul, ale episcopului Ioan al Tomisului, Episcopul Teotim al II-lea al Tomisului, ale "călugărilor sciți", ale cuviosului Dionisie Exiguul sau Valentinian al Tomisului, din secolul al VI-lea.

Penetreația scrierilor patristice din primele secole în Biserica străromână și apoi

în cea românească nu este un fenomen tardiv, plasat mult după apariția lor, ci un fenomen concomitent; să notăm în primul rând solicitudinea deosebită arătată - și consemnată - de marii părinți și dascăli, Sfinții Vasile cel Mare și Ioan Gură de Aur, pentru spațiul creștin din vestul Pontului Euxin. Biserica din teritoriul daco-roman, cu organizarea ei ierarhică oglindită în menționarea preoțimii și diaconimii în actul martiric al Sfântului Sava Gotul, implică și o prezență patristică, nu numai prin cărțile de cult, ci și prin cele de conținut omiletic, imperios necesare în constituirea și organizarea Bisericii. Conținutul teologic, hristologic și eclesiologic al unui asemenea act martiric se reliefează ca un document de cea mai mare însemnătate în această problemă.

În istoria Bisericii Ortodoxe Române sursa teologică patristică a fost cea răsăriteană, Răsăritul, cu marile lui centre de cultură patristică ortodoxă; această sursă a imprimat în conștiința ierarhiei, preoților, monahilor și a tuturor dreptmăritorilor creștini de la noi înaltele valori teologice.

Primele secole de viață creștină au fost și în spațiul daco-roman o epocă de receptare și asimilare a fondului spiritual teologico-patristic, continuată cu perioada de participare activă, cu temeuri patristice, la Sinoadele ecumenice sau locale din Răsărit.

În acest răstimp s-au clarificat, s-au cristalizat ideile fundamentale ale Creștinismului în problemele teologice-patristice; ideile treimice, hristologice, pnevmatologice sau mariologice. Aceste idei au fost comunicate la noi dreptcredincioșilor creștini, monahilor, preoților, prin ierarhii Bisericii noastre de la Tomis. Activitatea teologică a Bisericii noastre a avut la bază, de atunci, și scrierile patristice care s-au elaborat aici, sau care au fost aduse în ținuturile de baștină chiar de ei, când reveneau din călătoriile făcute în Răsăritul creștin și uneori în Apus.

Sfântul Bretanion al Tomisului era în corespondență teologică cu Sfântul Vasilie cel Mare, iar Sfântul Teotim I, cunoscător profund al literaturii patristice, avea curajul adevărului, apărându-l energic și decis pe Sfântul Ioan Gură de Aur, interpretând cu spirit critic scrieri patristice. În același timp, Biserica străromână s-a dovedit apărătoarea neclintită și nebiruită a ortodoxiei în fața arianismului și a altor erezii.

În domeniul teologiei patristice, dogmatice-polemice, să cităm pe eruditul episcop Teotim I al Tomisului, scriitor patristic cu o activitate remarcabilă, care cunoștea operele lui Origen, ale Sfinților Vasilie cel Mare și Ioan Gură de Aur; autoritatea sa teologică este recunoscută mai târziu de sfântul Ioan Damaschin, care îl citează în **Sfintele Paralele**. Un alt episcop al Tomisului, Ioan, s-a afirmat ca apărător al Ortodoxiei la sinodul local de la Constantinopol (448-449), unde s-au dezbătut problemele hristologice; a fost și autor în limba latină al unor tratate împotriva nestorianismului și eutihianismului, menționate de Marius Mercator.

În secolele V-VI s-au impus în domeniul teologic-patristic, prin epistolele lor, episcopii tomitani; Teotim II și Valentinian. S-au remarcat apoi monahii daco-romani, "sciți", atât sub raportul apărării Ortodoxiei, cât și prin creație proprie teologică: Sfinții Ioan Cassian, Dionisie Exiguul, Ioan Maxențiu. Acești scriitori patristici au contribuit, prin opera lor, la suplețea de expresie a limbii latine în care au scris, i-au sporit flexibilitatea sintactică necesară spre a exprima subtilitățile gândirii teologice, aducându-și astfel în mod implicit și o contribuție la crearea unui limbaj cu

caracter popular teologic, ce nu putea fi decât daco-latin pentru a comunica direct învățătura creștină poporului în mijlocul căruia au viețuit.

În aceeași arie creștină a romanității răsăritene s-au afirmat prin eminenta lor activitate episcopii: Laurențiu de Novae și Niceta de Remesiana, atât prin opere de catehizare cât și prin opere teologice intrate în tezaurul patristic - cum este textul de sinteză ortodoxă, **Te Deum Laudamus**, imnul folosit permanent în Biserica noastră. Prin bogata, substanțiala sa operă teologică, Niceta de Remesiana a reprezentat un factor puternic în realizarea unității și continuității romanității creștine în spațiul danubian.

Unitatea și continuitatea poporului nostru în teritoriul genezei sale se explică într-o măsură considerabilă prin unitatea și continuitatea credinței ortodoxe, ca cea mai puternică și eficientă valoare spirituală a vremii. În contextul creștin, scrierile teologice patristice au format și perpetuat un profil spiritual, de conștiință, care n-a cunoscut nici o sincopă istorică. În spirit daco-roman creștin, sub înfățișare greacă, latină sau slavonă mai târziu, s-a configurat și s-a maturizat spiritualitatea ortodoxă românească, așa cum o găsim în epoca biruinței depline a scrisului în limba română.

Bizanțul a dat un puternic impuls ideilor patristice, teologice ortodoxe în general, după convertirea bulgarilor, a tuturor slavilor, după crearea scrierii cirilice, prin transpunerea în limba slavă din greacă și parțial din latină a cărților de cult, a scrierilor ortodoxe bizantine - între care și a scrierilor patristice.

Prin cultura teologică bizantină în veșmânt slavon, spiritualitatea bizantină a oferit modele pentru noile forme de viață și gândire a acestor popoare și a vecinilor lor ortodocși, mai ales prin isihasm. Astfel s-a creat o comunitate de cultură teologică patristică ortodoxă între popoarele creștine sud-est europene, care s-a manifestat printr-un proces de influențe reciproce de viață și cultură creștină, prin vehicularea pe direcții de reciprocitate a culturii patristice, a scrierilor patristice, proces remarcabil, prins într-o imensă rețea între Bisericile română, bulgară, sârbă, rusă. Prin scrierile patristice care au circulat într-o direcție și în cealaltă s-a creat și s-a menținut spiritul de unitate al Ortodoxiei.

De la sfârșitul secolului XIV înainte, Țările Române, luminat cârmuite statal și bisericește, au devenit depozitarul unei importante culturi teologice patristice; acum, mănăstirile românești, mai vechi sau de curând ctitorite sau organizate, au agonisit experiență și s-au transformat în adevărate vetre de cultură teologică patristică de însemnătate panortodoxă.

În secolele următoare sunt receptate, traduse, scrise și retranscrise, răspândite la noi, sute de manuscrise grecești, slavo-române, unele și în limba latină, conținând scrieri teologice patristice.

Ortodoxia românească devine pentru mai multă vreme un centru al Ortodoxiei europene, în epoca ocupației otomane în Balcani. În secolele când se purta un anu-mit dialog ortodoxo-catolic, în epoca apariției Protestantismului, hrana duhovnicească teologică patristică pentru clerul și credincioșii noștri ortodocși era formată, în bună măsură, din scrierile patristice care se găseau la sfârșitul secolului XIV în **Sbormicul** jupanului Gradislav din Țara Românească, în **Scara** Sfântului Ioan Sinaitul și în **Cuvintele teologice** ale Sfântului Grigore de Nazians, pe care începea a le da la lumină cuviosul monah de la Mănăstirea Neamțu, Gavriil Uric cel plin de har

și învățătură - opera având ca dată inițială anul 1413. Apar apoi bogatele antologii teologice patristice cunoscute sub titlul de **Mărgăritare**, Zlatoust, cuprinzând Omilii pentru întreg anul bisericesc, elaborate cu adâncă știință și cucernicie, multe dintre ele împodobite cu artă și păstrate un timp, sau continuu, la Mănăstirea Neamțu, la Moldovița și la Putna, la Bistrița-Vâlcea, la Hodoș-Bodrog, probabil la Prislop și în alte părți.

Despre existența și circulația unor asemenea scrieri patristice în Biserica Ortodoxă Română, unele tipărite la Brașov în anul 1540, de umanistul Ioan Honterus, va relata la puțin timp traducătorul și editorul apusean Michaël Neander de la Basel, apreciind că ele sunt scrieri "... pioase și sobre, ... scrise de învățați credincioși, precepte morale despre conduita onestă a întregii vieți, scrieri foarte vechi și foarte bune..." - aprecierea referindu-se la Sentințele Evagrie-Nil.

Moștenitoare ale vechilor tradiții teologice patristice create în țara noastră în timpurile patristice de monahii "sciți", mănăstirile românești au devenit, în secolele XV-XVI și mai târziu, importante centre de răspândire a scrierilor patristice, centre unde puteau fi citite, examinate și alese textele necesare, traduse sau transcrise, copiate cu grijă și cu măiestrie, păstrate dar și transmise acolo unde erau necesare sau cerute.

Pe teritoriul pontico-danubiano-carpatic, procesul creștinării din epoca apostolică a cunoscut continuitate neîntreruptă în epocile patristică și post-patristică, fiind caracterizat prin organizarea bisericească și întemeierea vieții creștine. Cu adevărat, "Biserica este apostolică, dar și patristică". Legăturile strânse dintre Bisericile primare locale, intercomuniunea lor permanentă, așa cum se reflectă în scrierile Sfinților Apostoli și apoi în scrierile patristice, în circulația acestor texte, ne oferă suficiente argumente pentru relevarea unității spirituale a vieții Bisericii creștine.

Cea dintâi formă de expresie, de comunicare, în literatura patristică a fost genul epistolar - după modelul Sfinților Apostoli - fapt confirmat și de primele scrieri patristice elaborate pe teritoriul daco-roman. Reprezenta, prin urmare, o continuitate a genului de comunicare inaugurat de Sfinții Apostoli pentru consolidarea și apărarea unității credinței. Toți marii Părinți bisericești au cultivat genul epistolar, din ale cărui roade am întâlnit între primele scrieri patristice care au circulat la noi, sau au fost elaborate aici: **Scrisoarea Bisericii din Goția...**, Epistolele episcopilor de Tomis, Scrierile trimise de Sfântul Vasilie cel Mare și celelalte scrieri patristice epistolare. Evenimentele particulare sau generale bisericești, preocupările teologice locale, necesitatea de a se lămuri probleme complexe sau disputate, precum și dorința, îndatorirea creștină de apărare a învățăturii Sfintei Evanghelii ori a Sfintei Tradiții și de a se găsi în unitatea de credință cu toate Bisericile lui Dumnezeu, fac din aceste Epistole, Scrieri, cele mai variate, pilduitoare documente ale vieții creștine bisericești în evoluția ei organizatorică și doctrinară, încă din primele secole creștine.

Genul didactic-oratoric a fost cultivat cu precădere în perioada patristică, impus de imperativul evanghelic al învățării neamurilor, în terminologia propovăduirii creștine prin Cateheze și Omilii. Acest gen a cunoscut cea mai amplă dezvoltare și răspândire în Biserica noastră dintru început, ca și în alte Biserici surori. cei mai mulți dintre Sfinții Părinți au elaborat Omilii, au fost remarcabili propovăduitori ai Cuvântului lui Dumnezeu.

În literatura patristică, genul epic a fost ilustrat în chip specific prin aghiografie,

în care este preamărit eroismul creștin, mai ales monahal. O expresie a genului dramatic, sau o nuanță a lui, pot fi considerate Patericele, mărturii ale experienței viețuirii creștine (askeza), expunând probleme duhovnicești și dând soluții vrednice de luat de exemplu - probleme experimentate cu deosebire în viața ascetică. Ca structură literară, modalitatea cea mai adecvată a fost cea dialogată, cum a procedat, de pildă, Sfântul Ioan Cassian.

În Biserica creștină au apărut din primele secole creații poetice, de care, în parte, ne-am desfășurat duhovnicește de timpuriu și noi. Aceste creații confirmă sensibilitatea creștină, aleasă frumusețe și rezonanțe sublimale ale credinței.

Sfântul Grigorie Teologul, ale cărui versuri le întâlnim la noi, în grecește, în secolul XVI, profund cunoscător al marilor poeți ai Eladei, a fost cel mai mare poet creștin, dovedind o desăvârșită tehnică a versului, fiind înzestrat cu o fină sensibilitate și cu caldă imaginație.

Din strălucita galerie a Sfinților Părinți poeți creștini au circulat frecvent în literatura Bisericii noastre Ortodoxe: Sfântul Efrem Sirul, Sfântul Ioan Damaschin, Roman Melodul etc.

Prin conținutul lor, scrierile patristice care au circulat la noi, din primele secole, au contribuit direct și cu remarcabilă eficiență la cunoașterea învățăturii, filosofiei creștine.

Temele fundamentale ale gândirii filosofice patristice sunt: cunoașterea lui Dumnezeu și unirea sufletului cu Dumnezeu, "filosofia, teologia și desăvârșirea" alcătuind o triadă inseparabilă a gândirii patristice, frecvent întâlnită în primele scrieri patristice din literatura Bisericii Ortodoxe Române. Teologia patristică s-a elaborat ca un sistem de adevăruri care să satisfacă râvna către sfințenie și să ducă la sfințenie, sfințenia înfățișându-se ca suprema valoare creștină.

Evoluția istorică a patristicii, de la începuturi și până în secolul XIV, a constituit cadrul în care s-a structurat viața creștină a poporului român, iar Biserica Ortodoxă și-a însușit această structură prin întreg tezaurul patristic, sub variatele lui genuri literare bisericești, Biserica a devenit la noi, din primele secole, nucleul de învățătură și de lumină spirituală.

În ceea ce privește răspândirea învățăturii creștine prin texte de mare autoritate, de o utilitate stringentă pentru explicarea cuvântului Sfintei Evanghelii, textele patristice au cunoscut și la noi, mai ales cu începere din secolul XIV, o frecvență deosebită, dacă ținem seamă și de condițiile în care au apărut și au circulat în tot sud-estul european creștin din acea epocă.

În contextul Ortodoxiei comune cu unele popoare vecine se poate vorbi de literatura și cultura noastră patristică comună. Putem conchide că "timpul continuu" al Bisericii Ortodoxe a fost și rămâne timpul comuniunii și intercomuniunii patristice, adică al izvoarelor genuine, nealterate, ale răspândirii dreptei noastre credințe, în scopul de a o apăra și consolida. Aceste scrieri iau ființă din ființa Bisericii și îi permanentizează funcția ei soteriologică.

Universalismul creștin, ecumenismul ortodox se manifestă prin comunitatea sacramentală, prin episcopat, sinodalitate și intercomuniune bisericească, între altele și prin folosirea acelorași scrieri patristice. Aceste modalități ecumenice sunt caracteristice întregii Ortodoxii. Biserica noastră a ființat dintru început în cadrul ecu-

menic, mărturisind aceeași dreaptă credință și fiind în legătură sinodală cu întreaga Biserică, cu toate Bisericile surori, prin doctrină și cult, prin scrierile patristice. Operele patristice nu au fost elaborate numai spre folosul unei Biserici locale, ci pentru întreaga Biserică.

O formă originală a vechiului ecumenism patristic ortodox este și schimbul de experiență bisericească, literar-teologică și omiletică, monastică și ascetică. Intensa și neîntrerupta circulație interortodoxă a manuscriselor patristice în limbile greacă, slavă bisericească și română a reprezentat de timpuriu expresia spiritului ecumenic prin care și-au menținut unitatea ortodoxă aceste Biserici. Prin mijlocirea cultului, toate genurile literaturii patristice au fost comunicate și în cadrul Bisericii noastre de-a lungul timpului, poporului ei dreptcredincios.

Delimitând contextul istoric al faptelor, trebuie pus în lumină de asemenea dimensiunile celui mai semnificativ eveniment din cultura noastră veche scrisă, eveniment constituit din apariția primelor texte românești, care au texte bisericești ortodoxe, între care și scrieri patristice, aflate la însăși temelia literaturii noastre naționale. Problema are o importanță fundamentală pentru teologia istorică românească, pentru istoria culturii și literaturii vechi românești.

Apariția traducerilor românești ale textelor patristice înainte sau în perioada slavonismului cultural, este în directă corelație cu problema factorilor care au determinat biruința scrisului în limba română: maturizarea societății românești și necesitatea resimțită imperativ de a se exprima prin cultura proprie, începutul afirmării conștiinței naționale, aspirația către cultură, acestea conducând la înțelegerea și înlăptuirea dictonului scripturistic de a grăi "pe înțeles", dicton invocat și de eminenții promotori ai culturii vechi românești.

Traducerea și circulația prin copii-manuscrise, apoi și prin tipărituri, a acestor scrieri patristice în spațiul ortodox românesc a contribuit într-o mare măsură la consolidarea unității conștiinței creștine și a unității naționale a românilor.

*

Scrierile patristice au constituit texte creștine de o mare autoritate și de o stringentă utilitate pentru explicarea Cuvântului Sfintei Evanghelii, prin conținutul lor contribuind la cunoașterea învățăturii creștine și moralei creștine, în literatura noastră teologică reprezentând documente autentice ale vieții bisericești, în evoluția ei istorică, organizatorică și doctrinară. Romanitatea și Creștinismul au constituit coordonatele fundamentale ale etnogenezei poporului nostru. Alături de literatura bisericească scripturistică, patristica a contribuit într-o măsură însemnată la păstrarea caracterului unitar al culturii vechi românești scrise.

Astfel, la valoarea teologică, eclesiologică și ecumenică a scrierilor patristice, la însemnătatea prezenței și circulației lor în literatura teologică ortodoxă în general, în literatura Bisericii Ortodoxe Române în special, se adaugă semnificația lor istorico-culturală națională prin apartenența la ctitorirea literaturii române, multe dintre scrierile patristice care au circulat în versuri românești, manuscrise și tipărite, reprezentând valori fundamentale ale patrimoniului spiritualității noastre, constituind argumente în demonstrarea originilor și evoluției specifice a culturii scrise românești.